

Ümummilli Lider Heydər Əliyev müstəqillik illərində Azərbaycan dilinin qorunub saxlanması, onun zənginləşdirilməsi istiqamətində böyük işlər gördü. Azərbaycan dilinin milli-mənəvi, siyasi-hüquqi haqqının bərpa olunması istiqamətində atılmış vacib addımlardan biri isə Prezident Heydər Əliyevin 18 iyun 2001-ci ildə imzaladığı "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" fərman oldu.

Fərmanda Azərbaycan dilinin tarixi inkişaf yolları, habelə müstəqil dövlətçilik atributu kimi rolu və funksiyası göstərilmiş, on il ərzində tətbiqi vəziyyəti hərtərəfli nəzərdən keçirilmişdir. Eyni zamanda problem və nöqsanlar müəyyənləşdirilərək onların aradan qaldırılması barədə müvafiq tapşırıqlar verilmişdir. Xatırladaq ki, bu istiqamətdə Ulu Öndərin hələ 2002-ci ildə imzaladığı "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" qanunda Azərbaycan dili müstəqil dövlətçiliyin əsaslarından biri olaraq qəbul edilmiş, onun digər dillər arasında yaşaması və təkmilləşdirilməsi sahəsində konseptual ideyalar irəli sürülmüşdür.

Bu siyasət Ulu Öndərin sadıq davamçısı Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Dövlət dilinin qorunması məsələsini həmişə diqqət mərkəzində saxlayan Prezident 2018-ci il iyulun 18-də Azərbaycan dilinin elektron məkanda daha geniş istifadəsinin təmin edilməsi haqqında sərəncam, 1 noyabr 2018-ci ildə "Azərbaycan dilinin saflığının qorunması və dövlət dilindən istifadənin daha da təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında" fərman imzalamışdır. Bu sənədlərdə cəmiyyətin ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, elmi və mədəni həyatının bütün sahələrində Azərbaycan dilinin daha geniş işlədilməsinin təmin edilməsi nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının 80 illik yubiley tədbirində iştirak edən Prezident İlham Əliyevin çıxışında qoyduğu məsələlər, problemlər cəmiyyətin və elmi mühitin yeni inkişaf meyarlarını müəyyənləşdirmək baxımından olduqca əhəmiyyətlidir. Azərbaycan dilinin taleyi barədə təməl düşüncələri şərtləndirən dil quruculuğu haqqında ideya istiqaməti bu gün də dövlət siyasətinin tərkib hissəsi kimi müasir siyasi baxışlara uyğun səviyyədə aparılır. Prezidentin "Hər bir millət, hər bir xalq üçün onun Ana dili onun milli mənsubiyyətinin əsas amilidir və bu istiqamətdə bütün ictimai fəallar, bütün ictimaiyyət bir nöqtəyə vurmalıdır" çağırışı dövlətin apardığı dil siyasətinin manifestidir.

Azərbaycanda dil siyasətinin qorunması, ana dilinin dövlət dili kimi tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi, ana dilinin beynəlxalq aləmdə nüfuzunun yüksəldilməsi, gənc nəslin ana dilinin zənginliklərini öyrənməsi, onların milli dilə sevgi və hörmət ruhunda tərbiyə olunması, ədəbi dil normalarına ciddi surətdə əməl edilməsi daim diqqət mərkəzində saxlanılır. Prezident İlham Əliyev çıxışında demişdir: "Deyə bilərəm ki, son 10 il ərzində bu istiqamətdə lazımi addımlar atılıb. Ancaq desəm ki, vəziyyət məni tam qane edir, əlbəttə ki, səmimi olmaram. Azərbaycan dili çox zəngin dildir. Bu gün 50 milyon dan çox insan üçün Azərbaycan dili ana dilidir. Ancaq təmiz, saf, ədəbi Azərbaycan dilinin qoruyucuları bizik - müstəqil Azərbaycan dövləti".

Azərbaycan dövləti müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra yaranmış tarixi şəraitə uyğun olaraq xalqımızın dünya xalqlarının ümumi yazı sisteminə qoşulması üçün yeni perspektivlər açaraq latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasını bərpa etmişdir. Bu amil isə dil haqqında müvafiq qanunun, eləcə də digər normativ aktların qəbul olunmasını sürətləndirmişdir. Prezident İlham Əliyevin ana dilinin dövlət dili kimi geniş, maneəsiz işləkliyi üçün göstərdiyi siyasi qətiyyət, milli iradə, gördüyü məqsədyön-

Ədəbi dil normaları bütün sahələrdə düzgün tətbiq olunmalıdır

lü işlər isə Azərbaycan dilinin nüfuzunun yüksəlməsinə və türk dilləri arasında mötəbər mövqe qazanması-nı təmin etmişdir.

Dövlətimizin başçısının çıxışında son dövrlərdə müasir Azərbaycan ədəbi dilinin tükənməz imkanlarından lazımınca və düzgün istifadə edilməməsi xüsusi narahatlıq doğuran məsələ kimi qeyd edilir: "Görürəm ki, bəzi yerlərdə bizim ədəbi dilimiz digər ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar arasında itirilir. Daha çox məişət dili kimi istifadə olunur, xarici kəlmələrlə dolu olur. Ona görə biz öz dilimizi qorumasaq, dilimizi təmiz, saf saxlamasaq, onda yavaş-yavaş dilimizi itirə bilərik. Hər bir millət, hər bir xalq üçün onun Ana dili onun milli mənsubiyyətinin əsas amilidir və bu istiqamətdə bütün ictimai fəallar, bütün ictimaiyyət bir nöqtəyə vurmalıdır". Göründüyü kimi, Prezidentin çıxışında ana dilinin dövlət dili kimi geniş, maneəsiz işləkliyi, yalnız ölkəmizdə deyil, bütün türk dilləri arasında nüfuzunun yüksəlməsi əsas məsələ kimi önə çəkilir.

Həqiqətən hazırda Azərbaycan dilinin tətbiqi sahəsində bir sıra problemlər özünü qabarıq büruzə verir. İnformasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı, rəqəmsal kommunikasiya mühitinin genişlənməsi, xüsusilə internet, sosial şəbəkələr insanların gündəlik ünsiyyətini köklü şəkildə dəyişmiş, yazı və nitq formalarına yeni dinamika gətirmişdir. Bu prosesdə sosial şəbəkə dilə sürət, qısalıq və ekspressivlik üzərində qurulan daha çevik, qeyri-formal kommunikasiya formalarını təqdim edir, ədəbi dilin normalarının pozulması, orfoqrafiya normalarına laqeyd yanaşma halları müşahidə olunur, ingilis dilinin təsiri ilə yeni hibrid yazı modelləri meydana çıxır. Sosial şəbəkədə dilin ən səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri olan ixtisar, sadələşmə və səs qənaəti kimi proseslər ədəbi dilin normalarına təsir edir. Unudulur ki, ədəbi dil sabit norma üzərində qurulan sistemdir. Sosial şəbəkə isə dilin dinamik inkişafı, impulsiv şəkildə baş verən formalar kommunikasiya mühitində qarşılıqlı təsir mexanizmi yaradır. Ədəbi dil sosial dilin formalarını süzgəcdən keçirərək normalara uyğun olanı qəbul edir və dilin təkamülünün özə-

yini təşkil edir. Lakin sosial şəbəkədə işlənən ixtisarlar ədəbi norma sayılmır və dil normalarını pozur.

Bununla yanaşı, terminlərin əsas xüsusiyyəti müəyyən bir elm sahəsi ilə bağlı ixtisaslaşmış sözlərdir və bu sahədə çalışan mütəxəssislər arasında onların anlaşmasını təmin edir. Sosial mediada işlənən terminlər isə yalnız mütəxəssislər arasında deyil, demək olar ki, hamı tərəfindən işlədilərək ümumi sözlərə çevrilir. Bu proses ədəbi dilin normativ sistemini pozmur, əksinə, onun sosial reallıqla əlaqəsini gücləndirir. Lakin sosial şəbəkələrdə, reklamlarda, ictimai iaşə obyektlərinə adların verilməsində ədəbi dil normaları pozulur. Xüsusilə, ictimai iaşə obyektləri, o cümlədən restoran və şadlıq sarayları milli sözlərlə deyil, daha çox alınma sözlərlə adlandırılır. Dövlət Reklam Agentliyi, Bakı Şəhər İcra Hakimiyyəti bu məsələlərə xüsusi diqqət verməlidir. 2002-ci ildə "Dövlət dili haqqında qanun"da Azərbaycan dilinin dövlət səviyyəsində tətbiqi məsələləri dəqiq şəkildə müəyyənləşdirilmişdir. Bu qanunların yerinə yetirilməsi dilin qorunmasına və inkişafına təminat verir.

Məlumdur ki, elmi-texniki tərəqqi, sosial mühitdə baş verən proseslər dilə yeni sözlər gətirir, həmin sözlərin Azərbaycan dilində qarşılıqları yaradılır. Qarşılıqlar yaradılan zaman ana dilimizin daxili imkanlarından geniş şəkildə istifadə edilir. Cənab İlham Əliyev çıxışında qeyd edir: "Bizim dilimiz qədimdir. Yənə də deyirəm, 50 milyondan çox insan üçün Ana dilidir, çox zəngindir və xarici kəlmələrə ehtiyac da yoxdur. Düzdür, beynəlxalq leksikon var və hər birimiz bu leksikondan istifadə edirik. Amma əgər Azərbaycan dilində əzəli bir kəlmə varsa, başqa dildən kəlməni gətirib əvəzləmək nə məqsəd daşıyır? Bu, ya səhvdir, ya təxribatdır. Hər ikisi də qəbuləedilməzdir".

Ağır, amma haqlı iraddır. Ona görə də yeni anlayışların adlandırılmasında, termin yaradıcılığı prosesində Prezidentin qeyd etdiyi prinsiplər nəzərə alınmalıdır. Çünki hər bir dilin özünəməxsus lüğət tərkibi, söz yaradıcılığı və başqa dildə təkrar edilməyən sistemi vardır. Onun vasitəsilə bizi əhatə edən mühit qavranılır, başa düşülür və hər bir dilin lüğət tərkibi

bi onun daxili imkanları hesabına zənginləşdirilir.

Beynəlxalq əlaqələrin inkişafı, dünya elminə inteqrasiya dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsinə səbəb olur. Müxtəlif elm sahələri üzrə kəşflər, ixtiralar və yeniliklər termin və anlayışlarda ifadə olunur. Elmi-texniki tərəqqi ilə bağlı Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində də terminlərin xüsusi çəkisinin artması müşahidə edilir. Dil dünya sivilizasiyasının, ictimai həyatın əksi olan müxtəlif elm sahələri kimi, ayrı-ayrı dillərin fonetik, leksik, qrammatik xüsusiyyətlərini də özündə birləşdirir. Dilə daxil olan alınma söz və beynəlmiləl termin axını onların tənzimlənməsi və dilimizin tələblərinə uyğunlaşdırılması kimi aktual problemlər meydana çıxarır. Çünki elmi-texniki tərəqqi, ictimai-siyasi həyatın inkişafı terminoloji sistemlərin fasiləsiz olaraq dəyişməsinə və inkişafına təsir göstərir. Terminologiyada baş verən bu dəyişikliklər diqqətlə izlənilir və düzgün istiqamətləndirilir.

Müasir şəraitdə Terminologiya Komissiyasının fəaliyyəti möhz belə tələblər nəzərə alınmaqla qurulur. Digər tərəfdən, teleradiolarda və digər kütləvi informasiya vasitələrində verilən materiallar ədəbi dil normalarına cavab verməlidir. Ancaq son zamanlar ölkəmizdə KİV-in fəaliyyətinin genişlənməsi, internetin cəmiyyətin bütün sahələrinə nüfuz etməsinin sürətlənməsi nəticəsində sosial şəbəkədə ədəbi dil normalarının qorunmasını nəzərdə saxlamaq çətinləşmişdir. Belə şəraitdə dilin yad təsirlərdən qorunması, inkişaf etdirilməsi mühüm vəzifələrdən hesab edilir.

Azərbaycan dilində müxtəlif elm sahələrinə aid terminoloji baza dilin öz daxili imkanlarından əlavə rus və Avropa dillərindən alınmış beynəlxalq terminlər əsasında formalaşır. Yaranan terminlər dilin qrammatik qaydalarına uyğun olmaqla bərabər, anlayışı da məntiqi cəhətdən düzgün təyin etməlidir. Bu məsələnin həlli həm vahid beynəlxalq terminologiyanın yaradılmasına şərait yaradır, həm də elmlərin inkişafına təkan verir. Elmlərin inteqrasiyası, elmi biliklərin müxtəlif istiqamətdə inkişafı, elmi təcrübələrin, informasiyaların asanlıqla yayılması, başa düşülməsi üçün vahid terminoloji bazaya üstünlük verilməlidir.

Ölkəmizin iqtisadi-siyasi həyatında, ictimai fikrində baş verən proseslər, yeniliklər dilin lüğət tərkibində dəyişmələrə səbəb olur. Bu nəzərə alınaraq müstəqillik illərində Avropa dillərindən Azərbaycan dilinə daxil olan alınma sözlər dilimizin tələblərinə uyğunlaşdırılaraq qəbul edilir və terminlərin izahlı lüğətini hazırlamaq üçün Azərbaycan dilində orfoqrafiya prinsipləri təkmilləşdirilir. Bununla yanaşı, dildə yaranan terminləri vahid mərkəzə toplamaq, müxtəlif sahələrdə çalışanlara terminlərin izahını və müxtəlif dillərdə qarşılığını asanlıqla əldə etməyə yardımcı olmaq, həmçinin termin yaradıcılığına cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrini, o cümlədən xaricdə yaşayan soydaşlarımızı cəlb etmək üçün elektron terminoloji baza yaratmaq lazımdır.

Həç şübhəsiz, Azərbaycan mədəniyyəti, elmi inkişaf etdikcə Azərbaycan dili daha da zənginləşir, daha müasir, daha qlobal, analitik düşüncə dilinə çevrilir. Buna görə də Azərbaycan dilində işlənən, o cümlədən yeni yaranan terminləri toplayaraq izahlı yeni terminlər lüğətlərinin nəşri vacibdir.

Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, "...biz xalq kimi, millət kimi öz dilimizi qorumasaq, onda yavaş-yavaş bizim milli kimliyimiz də sarsıla bilər. Əminəm ki, mənim sözlərim hər kəsə çatacaq və özüm də daim bu məsələ ilə bağlı məşğul olacağam, izləyəcəyəm, lazımi tədbirlər görəcəyəm. Azərbaycan alimlərindən də bax bu məsələyə də öz münasibətini və dəstəyini göstərmək çağırışını edirəm". Cənab İlham Əliyevin çağırışı, çıxışında sadaladığı problemlərin aradan qaldırılması ictimai-mənəvi həyatımızın bütün sahələrində Azərbaycan dilinin tam tətbiqinə imkan verir. O səbəbdən dövlət dilinin tətbiq olunduğu bütün sahələrdə ədəbi dil normaları düzgün tətbiq olunmalıdır. Unudulmamalıdır ki, dünya azərbaycanlılarının ümumi ünsiyyət vasitəsi olan Azərbaycan dilinin qorunması milli-ictimai ehtiyac, mədəni-mədəni borcumuzdur.

Sayahı SADIQOVA, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komissiyasının sədr müavini, filologiya elmləri doktoru, professor